

Коваль Ірина Федорівна,
докторка юридичних наук, професорка,
декан юридичного факультету
Донецького національного університету імені Василя Стуса

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ: СТАН ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ

На підставі аналізу законодавства України, міжнародних актів, наукової літератури, судової практики досліджено способи захисту прав суб'єктів господарювання в контексті їхньої системи, видів, меж обрання, визначення ефективного способу захисту. В результаті дослідження обґрунтовано положення щодо удосконалення законодавчої регламентації способів захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання в нормах Господарського кодексу України. Запропоновано доповнити ст. 20 Господарського кодексу України відповідними положеннями щодо можливості захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання іншим, прямо не закріпленим в законі або договорі, ефективним способом захисту. Доповнено розроблені в науці критерії ефективності способу захисту прав. Запропоновано компенсацію немайнової шкоди закріпити як окремий від відшкодування збитків у спосіб захисту, врегулювати підстави і критерії визначення розміру матеріальної компенсації немайнової шкоди, заподіяної суб'єктам господарювання, в межах розділу IV Господарського кодексу України.

Ключові слова: захист прав та інтересів, суб'єкти господарювання, способи захисту прав та інтересів, ефективність способу захисту, законодавство, господарсько-правова відповідальність.

Постановка проблеми. Ефективність організації та здійснення господарської діяльності в умовах глобальної конкуренції, ринкових трансформацій, розширення сфер та видів підприємництва, лібералізації договірних зв'язків визначається багатьма факторами, серед яких важливу роль відіграє стан захищеності прав та інтересів професійних учасників ринку. Економічно підтверджено, що наявність у виробника захищених прав на матеріальні та інтелектуальні ресурси й результати їхнього використання становить основу будь-якої економічної діяльності і сприяє виникненню дієвих стимулів до оптимального використання цих ресурсів.

Особливого значення питання захисту прав набуває в контексті зобов'язань нашої держави забезпечити впровадження принципу верховенства права в усіх сферах суспільного життя. Відповідно до ст. 14 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, Сторони Угоди надають важливого значення утвердженню верховенства права та укріпленню інституцій усіх рівнів у сфері право-

охоронних і судових органів, зміцнення і підвищення ефективності судової влади, гарантування її незалежності і неупередженості [1].

Дуалістична модель законодавчого регулювання цивільних і господарських відносин в Україні двома кодифікованими актами, обумовлена специфікою предметів і методів правового регулювання цих відносин, знаходить своє втілення і в наявності самостійних систем захисту прав та інтересів учасників цивільних і господарських відносин.

Аналіз останніх досліджень. Попри ґрунтовну розробку в доктрині господарського права вчення про захист прав суб'єктів господарювання і зокрема способи захисту, як в частині дослідження загальних питань системи, видів, змісту способів захисту, так і щодо особливостей їхнього застосування для захисту різних видів прав (О. В. Аушева, О. А. Беяневич, А. Г. Бобкова, О. П. Подцерковний, В. В. Петруня, О. Г. Хрімлі та інші вчені), варто визнати, що реальний захист в конкретних господарських правовідносинах безпосередньо залежить від повноти, визначеності юридичних можливостей, закладених в нормах чинного законодавства, та відповідно практики застосування цих норм.

Накопичена багаторічна практика застосування передбачених в Господарському кодексі України (далі – ГК України) та інших актах господарського законодавства України способів захисту під впливом євроінтеграційних зобов'язань країни, а також динамічного розвитку законодавства і господарсько-правової доктрини зумовлюють доцільність аналізу ст. 20 ГК України, яка, до речі, за час дії ГК України не зазнавала змін, на предмет системності, повноти, правової визначеності, ефективності закріплених в ній способів захисту, і формулювання шляхів подальшого удосконалення законодавчої регламентації цих питань.

Оцінка і переосмислення закріплених у господарському законодавстві положень щодо способів захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання є важливим завданням сучасної господарсько-правової доктрини і у світлі розробки Концепції модернізації господарського законодавства України. Зокрема, метою модернізації визначено оновлення правової парадигми організації та здійснення господарської діяльності в Україні, і на цій основі забезпечення конструктивного поєднання, взаємоузгодження публічних та приватних інтересів у регулюванні господарської (економічної) діяльності, суттєве покращення правових умов для розвитку української економіки та підвищення рівня життя населення [2].

Варто погодитися з розробниками зазначеної Концепції і вченими, які підтримують цей вектор розвитку національного законодавства [3], що здійснення системної модернізації господарського законодавства сприятиме покращенню умов ведення господарської діяльності в Україні, соціально-економічного стану країни, дасть змогу забезпечити: досягнення правової визначеності основних засад господарської (економічної) діяльності з урахуванням сучасних економічних

реалій в умовах наближення законодавства України до права Європейського Союзу; упорядкованість організації і здійснення господарської діяльності на більш високому рівні; підвищення рівня ділової активності суб'єктів господарської діяльності; оптимальне поєднання державного регулювання і ринкової саморегуляції економіки, збалансування публічних і приватних інтересів в економічній сфері; системне усунення корупційних ризиків в економічних відносинах; розвиток добросовісної конкуренції, створення сприятливого інвестиційного клімату тощо.

Досягнення заявлених результатів неможливе без ефективно діючого механізму охорони прав та інтересів учасників господарських відносин, який гарантуватиме непорушність прав та їхній надійний захист у разі посягання на ці права.

Постановка мети. Метою цієї статті є обґрунтування положень щодо удосконалення законодавчої регламентації способів захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання в нормах господарського законодавства.

Виклад основного матеріалу. Вперше узагальнюючий перелік способів захисту прав саме суб'єктів господарювання отримав закріплення на законодавчому рівні в ГК України. До цього часу нормативно-правовою основою для захисту прав у сфері господарювання виступали норми Цивільного кодексу УРСР (ст. 6, 7 та ін.), Закону України «Про підприємства в Україні (ст. 13, 27 та ін.)», Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (розділ V) та інших законів.

У ст. 20 ГК України закріплено право кожного суб'єкта господарювання та споживача на захист своїх прав і законних інтересів шляхом: визнання наявності або відсутності прав; визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, ущемлюють права та законні інтереси суб'єкта господарювання або споживачів; визнання недійсними господарських угод з підстав, передбачених законом; відновлення становища, яке існувало до порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання; припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення; присудження до виконання обов'язку в натурі; відшкодування збитків; застосування штрафних санкцій; застосування оперативно-господарських санкцій; застосування адміністративно-господарських санкцій; установлення, зміни і припинення господарських правовідносин; іншими способами, передбаченими законом.

Варто звернути увагу, що наведена стаття не оперує поняттям способу захисту, проте її зміст дає підстави виокремити перелік вимог про захист, які в праві вважаються способами захисту. Закріплення наведеного переліку способів захисту в основному кодифікованому акті господарського законодавства, поряд з відповідним переліком в Цивільному кодексі України (далі – ЦК України), мало надзвичайно важливе значення для практики господарювання, оскільки учасни-

ки господарських відносин отримали чіткий широкий набір юридичних можливостей для захисту своїх прав та інтересів, які мають певні особливості, порівняно із формулюваннями способів захисту цивільних прав та інтересів. При цьому поряд із закріпленням санкцій, які властиві лише господарсько-правовому охоронному механізму, деякі загальні і для господарських, і для цивільних відносин способи захисту в ст. 20 ГК України викладені більш повно. Зокрема, спосіб захисту у вигляді припинення порушення прав поширюється як на вчинене порушення, так і на дії, що створюють таку загрозу. Така можливість має важливе значення у сфері господарювання для забезпечення своєчасного й ефективного захисту прав, запобігання збільшенню негативних наслідків дій, що створюють загрозу порушення прав, зменшення розміру витрат правовласника на припинення порушення, судовий захист тощо.

Способи захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання, перелік яких викладений в ст. 20 ГК України, можна розглядати, на перший погляд, як загальні способи захисту для сфери господарювання, оскільки ст. 20 розташована в першому розділі про основні засади господарської діяльності, проте аналіз цих способів вказує на те, що деякі з них мають специфічну підставу і порядок застосування, наприклад, адміністративно-господарські санкції, і можуть застосовуватися лише уповноваженими органами державної влади і місцевого самоврядування за порушення встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності. Відтак, можна констатувати, що, по-перше, перелік способів захисту в ст. 20 ГК України побудовано без певної систематизації і видової диференціації способів захисту, по-друге, закріплені види способів захисту є не загальними (у розумінні – застосовуються для захисту будь-яких господарських прав), а основними способами захисту прав та інтересів у сфері господарювання, які можуть застосовуватися як в судовому, так і адміністративному порядку, а деякі з них – в порядку самозахисту (наприклад, оперативно-господарські санкції). Цей перелік фактично надає учасникам господарських відносин узагальнене бачення юридичних можливостей, які вони можуть застосовувати у разі порушення їхніх прав.

Наведений в ст. 20 ГК України перелік способів захисту є невиключним, на це вказує кінцеве формулювання «іншими способами, передбаченими законом». Таке формулювання певною мірою обмежує коло юридичних інструментів, які може обрати потерпіла сторона, оскільки такі інструменти можуть бути передбачені і в договорі (оперативно-господарські санкції), що і відбувається на практиці. Такий недолік має бути виправлено для приведення цього положення у відповідність до потреб практики господарювання і іншим нормам ГК України, які визнають право учасників договірних відносин обирати певний спосіб захисту в договорі. Наприклад, в ч. 1 ст. 216 ГК закріплено, що учасники господарських

відносин несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених цим Кодексом, іншими законами та договором. Обов'язковою умовою застосування оперативно-господарські санкції є закріплення підстав і видів цих санкцій саме у договорі (ч. 2 ст. 235 ГК України).

Питання меж обрання способу захисту наразі не обмежується лише положеннями закону або договору. Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03 жовтня 2017 р. внесено зміни до процесуальних кодексів, зокрема в частині обрання способів захисту прав та інтересів, які застосовуються судом. Наразі на підставі ч. 2 ст. 16 ЦК України «Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у визначених законом випадках». Положення щодо «визначених законом випадків» конкретизовано у ч. 2 ст. 5 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК): «У випадку, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного, невизнаного або оспореного права, свободи чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону».

Відтак, ЦК України розширює можливості обрання способів захисту і дає право визначити для захисту порушеного права спосіб захисту, який прямо не передбачений законом і договором. Натомість, в ч. 2 ст. 20 ГК України залишився обмежувальний припис «інші способи, передбачені законом». Зокрема в ч. 2 ст. 5 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК) закріплено новий підхід: «У випадку, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного права чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону».

З аналізу зазначених матеріальних і процесуальних норм господарського законодавства щодо обрання способів захисту прав суб'єктів господарювання зрозуміло, що для формування однозначної і несуперечливої судової практики їхні приписи мають відповідати єдиному підходу. Більш прогресивним і таким, що узгоджується з принципом верховенства права, видається положення ГПК України, яке передбачає право суду визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не передбачений ні законом, ні договором. Як зазначають судді, завдяки вказаній новелі законодавства суд матиме можливість фактично, а не формально стати на захист порушеного права особи [4]. Проте деякі з них вважають це

передчасним для національної правової системи, тому вважають, що на даному етапі розвитку правової системи України способи захисту права повинні бути заздалегідь вичерпно передбачені законом, договором [5]. Вчені зазначають, що незрозуміло, у який спосіб визначати межі для суду при визначенні нових способів захисту [6, с. 37], вбачають в цьому можливості для дії суду у своїх корупційних інтересах [7, с. 52].

Визначення в законодавстві обсягу юридичних можливостей щодо захисту прав та інтересів має базуватися на загальних положеннях ст. 55 Конституції України, зокрема про те, що «Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» та ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод про ефективний спосіб захисту: «Кожен, чії права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження».

Наведені положення про забезпечення ефективного захисту прав мають вищу юридичну силу за ГК України, проте для уникнення різного тлумачення щодо застосування цих положень у господарських відносинах доцільно доповнити ст. 20 ГК відповідними положеннями щодо можливості захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання іншим, прямо не закріпленим в законі або договорі, ефективним способом захисту (непоіменованим способом захисту).

Отже, підхід щодо розширення права суду на визначення способу захисту відповідає Конституції України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Водночас варто враховувати, що відповідно до ч. 1 ст. 14, п. 4 ч. 3 ст. 162 ГПК України спосіб захисту, який може застосувати суд при вирішенні справи, обирає позивач, тому суд позбавлений можливості на власний розсуд обирати і захищати права позивача. Суд не має права виходити за межі позовних вимог для визначення ефективного способу захисту права замість позивача. Беручи до уваги це правило, аналіз формулювання ч. 2 ст. 5 ГПК вказує на те, що закладена мета дещо викривлена, і змінено сутнісний акцент. Виходячи з редакції ч. 2 ст. 5 ГПК України, можна дійти висновку, що обрання ефективного способу захисту залежить від доведення позивачем неефективності передбаченого у законі або договорі ефективного способу захисту, а про ефективність кожного способу захисту як основну умову його обрання.

Для правильного тлумачення і застосування зазначених норм Верховний Суд в огляді проблемних питань застосування окремих положень ГПК України наводить коментарі щодо тлумачення і застосування ч. 2 ст. 5 ГПК України, а саме зазначається, ч. 2 з урахуванням положень ч. 1 ст. 5 ГПК України треба розуміти так, що спосіб захисту, який позивач може обрати, а суд застосувати при здійс-

ненні судочинства, у будь-якому випадку має бути ефективним, тобто таким, що відповідає змісту порушеного права, характеру його порушення та наслідкам, спричиненим цим порушенням, і дає змогу забезпечити реальне поновлення у порушених правах. Обираючи спосіб захисту, позивач насамперед повинен перевірити, чи не передбачає закон або договір ефективного способу захисту. Якщо такий спосіб захисту законом або договором передбачено, позивач повинен обрати саме цей спосіб. Якщо у зазначеному випадку позивач обрав інший спосіб захисту, суд має відмовити у задоволенні позову, крім випадку, коли з урахуванням положень ч. 2 ст. 5 ГПК України дійде висновку, що обраний позивачем спосіб захисту спроможний більш ефективно захистити порушені права, свободи чи інтереси особи, але за умови, що такий спосіб захисту є адекватним обставинам справи. Якщо ефективного способу захисту законом або договором не передбачено і позивач обирає інший ефективний спосіб захисту його прав, свобод чи інтересів, у позовній заяві має бути наведено відповідне обґрунтування необхідності застосування такого способу захисту, інакше суд залишає позовну заяву без руху. Для правильного визначення у рішенні суду іншого способу захисту необхідною є наявність одночасно трьох умов: а) жоден визначений законом або договором спосіб захисту порушеного, невизнаного або оспореного права, свободи чи інтересу з огляду на обставини конкретної справи не забезпечує ефективного захисту або поновлення такого права, свободи, інтересу позивача; б) позивач у позові просить суд застосувати інший конкретний спосіб захисту порушеного, невизнаного або оспореного права, свободи чи інтересу; в) визначений позивачем інший спосіб захисту не суперечить закону [8].

Отже, Верховний Суд допускає можливість обрання будь-якого способу захисту за умови його ефективності для захисту порушеного права. Таке тлумачення відповідає положенню ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. «Право на ефективний засіб юридичного захисту» передбачає загальний припис про те, що «кожен, чії права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження». Конвенція гарантує саме ефективність способу захисту, безвідносно щодо того, де він закріплений (закон, договір, рішення суду).

Аналізуючи законодавчу техніку викладення ч. 2 ст. 5 ГПК України, варто констатувати, що ця норма вимагає від позивача доведення неефективності передбачених законом або договором способів захисту, що фактично нівелює позитивні зрушення, які в ній закладені, беручи до уваги, що, по-перше, поняття «закон» охоплює значну кількість правових норм, закріплених в численних законодавчих актах, які можуть мати змістовні і термінологічні вади, невідповідності тощо¹;

¹ Наприклад, проблематичним є на практиці вибір способів захисту права на комерційне найменування і його неправомірного використання. Це виявляється у безлічі різних позовних вимог, що заявляються підприємствами,

по-друге, позивач може навіть за наявності передбаченого в законодавстві способу захисту запропонувати інший, що буде ефективним для реагування на певні втручання в його права та інтереси (у формі правопорушення, створення загрози порушенню, невизнання прав, оспорювання прав, зловживання правом). Зрештою, такі формальні обмеження покладають не виправданий тягар доведення на позивача і ускладнюють порядок доведення належності і ефективності способу захисту, створюють підстави для зловживання цим положенням з боку порушника (відповідача).

Також треба враховувати, що для вирішення конфліктної ситуації в законодавстві може бути передбачено різні способи захисту, ефективність / неефективність яких залежатиме від стадії реалізації прав і обов'язків (правовідношення), на якій відбулося порушення або невизнання прав. Наприклад, розглядаючи справу за позовом боржника про визнання відсутності права вимогу у кредитора, Верховний Суд зазначає, що «Застосування боржником способу захисту інтересу, спрямованого на усунення правової невизначеності у відносинах із кредитором, є належним лише в разі, якщо така невизначеність триває, ініційований кредитором спір про захист його прав суд не вирішив, і відповідне провадження не було відкрито. У разі, якщо кредитор уже ініціював судовий процес, спрямований на захист порушеного, на його думку, права, або такий спір суд уже вирішив, звернення боржника з позовом про визнання відсутності права вимоги у кредитора та кореспондуючого обов'язку боржника не є належним способом захисту». Тобто оцінка ефективності способу захисту, який передбачений законом, не є однозначною наперед.

З огляду на зазначене, ст. 20 ГК України доцільно доповнити положенням про можливість захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання будь-якими способами захисту, які не суперечать закону і є ефективними. При цьому потребують конкретизації критерії, які обумовлюють вибір і мають враховуватися під час визначення ефективності способу захисту. Науковці пропонують серед них,

значна частина яких не задовольняється судом через неточність або некоректність, а саме: «припинення використання комерційного найменування», «перереєстрація комерційного найменування», «внесення змін до установчих документів», «визнання установчих документів недійсними», «скасування державної реєстрації підприємства». З огляду це ВГС України роз'яснює, що суд не може зобов'язати порушника змінити його найменування шляхом перереєстрації, належним способом захисту є внесення змін до засновницьких документів (п. 78 Постанови Пленуму ВГС України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності» від 17 жовтня 2012 р. № 12). Запропоноване ВГС України бачення належного способу захисту права на комерційне найменування також уявляється проблематичним з погляду його практичної реалізації. Враховуючи встановлені законом правила внесення змін до установчих документів, виконання рішення суду про зобов'язання відповідача внести такі зміни може бути ускладнене на практиці через різні об'єктивні й суб'єктивні перешкоди, пов'язані, зокрема, із періодичністю проведення загальних зборів учасників, визнанням загальних зборів правомочними, голосуванням учасників тощо. Отож, з огляду на відсутність дієвих можливостей для оперативного виконання цього рішення більш доцільним уявляється використання загального способу захисту у вигляді «припинення дій, що порушують право на комерційне найменування». Конкретний механізм виконання цього способу має вирішуватися відповідачем самостійно, починаючи від внесення змін до установчих документів щодо зміни комерційного найменування і закінчуючи прийняттям рішення про тимчасове або повне припинення здійснення господарської діяльності під певним найменуванням.

зокрема, такі: спосіб захисту має відповідати правовій природі і змісту права або інтересу, що порушені, характеру дій, якими вони порушені, наслідкам, що спричинені цим порушенням, меті, яку бажає досягти позивач, та враховувати можливість примусової реалізації способу захисту [9, с. 32]; відповідність змісту порушеного права, характеру його порушення та наслідкам, спричиненим цим порушенням, законодавству, договору, принципам права та призначенню судового захисту; доцільність та ефективність; адекватність (співрозмірність, еквівалентність) стосовно правопорушення; наявність механізму реалізації (виконання); недопущення порушення прав та інтересів інших суб'єктів [10, с. 4].

У практиці Верховного Суду ефективність способу захисту обов'язково оцінюється в кожній справі (наприклад, постанови Верховного Суду від 22 січня 2019 р. у справі № 912/1856/16, від 14 травня 2019 р. у справі № 910/11511/18). В одному з рішень Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду зазначається, що «Належність та ефективність саме такого способу захисту порушених прав зумовлюється тим, що цей спосіб захисту безпосередньо передбачений законом і саме в такий спосіб (у разі задоволення позову) будуть відновлені порушені права / інтереси позивача. Саме собою визнання судом за позивачем переважного права на придбання частки іншого учасника не призведе до захисту цього порушеного права (у разі, якщо будуть встановлені обставини наявності такого права та його порушення), оскільки фактично таке визнання буде декларативним, що не спричиняє значущих для позивача наслідків у вигляді набуття права на частки інших учасників товариства» [11].

Ще в одному рішенні Верховний Суд додає такий критерій ефективності способу захисту на прикладі вимоги про визнання відсутності права – «Спосіб захисту порушеного права або інтересу має бути таким, щоб у позивача не виникала необхідність повторного звернення до суду. Задоволення позову про визнання відсутності права вимоги в особи, що вважає себе кредитором, і відсутності кореспондуючого обов'язку особи-боржника у відповідних правовідносинах є спрямованим на усунення правової невизначеності. Тобто, відповідне судове рішення має забезпечити, щоб обидві сторони правовідносин могли у майбутньому знати про права одна одної та діяти, не порушуючи їх. А тому такий спосіб захисту є виключно превентивним» [12].

Отже, на підставі аналізу судової практики до розроблених критеріїв ефективності способу захисту прав доцільно додати: відповідність передбаченим законом умовам і порядку набуття та реалізації прав та обов'язків; забезпечення захисту прав без повторного звернення до суду (принцип процесуальної економії).

У процесі удосконалення ст. 20 ГК України доцільно враховувати також розроблені в теорії господарського права положення щодо різноманітної правової природи способів захисту і їхнього розмежування за цим критерієм на заходи

захисту і заходи (міри, форми) господарсько-правової відповідальності, які відрізняються призначенням (функціями), підставами застосування, характером наслідків їхнього застосування. До заходів господарсько-правової відповідальності з переліку, наведеного в ст. 20 ГК України, належать: 1) відшкодування збитків; 2) застосування штрафних санкцій; 3) застосування адміністративно-господарських санкцій; 4) оперативно-господарські санкції. При цьому господарсько-правова відповідальність розкривається в ГК України через поняття господарських санкцій, до яких відповідно ст. 217 ГК України віднесено: відшкодування збитків; штрафні санкції; оперативно-господарські санкції, а також зазначено, що, крім цих господарських санкцій, до суб'єктів господарювання за порушення ними правил здійснення господарської діяльності застосовуються адміністративно-господарські санкції.

Водночас аналіз видів адміністративно-господарських санкцій, визначених в ст. 239 ГК України, вказує на те, що серед них є різні способи захисту – як заходи відповідальності (вилучення прибутку, адміністративно-господарський штраф та ін.), так і заходи захисту, які власне відповідальністю не є (зупинення діяльності, зупинення дії ліцензії та ін.). Так само і серед оперативно-господарських санкцій є різні способи захисту. Отже, варто дійти висновку, що поняття «господарські санкції» в розумінні ГК України за своїм змістом є більш широким, ніж поняття «заходи господарсько-правової відповідальності», а заходи відповідальності становлять лише частину всього різноманіття господарських санкцій.

Отже, має місце певна понятійно-термінологічна невідповідність між назвою розділу V «Відповідальність за правопорушення у сфері господарювання» і змістом нормативних положень, розташованих у межах цього розділу (ст.ст. 217, 235, 239), які передбачають більш широке коло заходів державно-примусового впливу на порушника (господарські санкції), аніж власне заходи відповідальності. Така вада може бути виправлена зміною назви розділу V на – «Господарські санкції у сфері господарювання». Альтернативний підхід, пов'язаний з правовим регулюванням в розділі про господарсько-правову відповідальність лише господарських санкцій, що належать до заходів відповідальності, буде руйнувати особливу систему господарських санкцій, яка обумовлена специфікою предмету і галузевого методу господарсько-правового регулювання, який втілюється у правових засобах (серед яких і відповідальність), що спрямовані на оптимальне узгодження, збалансування приватних і публічних інтересів у господарській сфері.

Окремо варто звернути увагу, що серед способів захисту, перерахованих в ст. 20 ГК України, відсутній загальний для захисту прав у сфері господарювання спосіб захисту, який належить до заходів відповідальності, – компенсація немайнової (моральної) шкоди. Треба зазначити, що компенсацію немайнової шкоди

не виокремлено ні як самостійний спосіб захисту в ч. 2 ст. 20 ГК України, ні як різновид господарських санкцій у ч. 2 ст. 217 ГК України. Лише при визначенні складу збитків у ч. 1 ст. 225 ГК України окремою їхньою складовою названо «матеріальну компенсацію моральної шкоди у випадках, передбачених законом», чим, власне, і вичерпується весь обсяг нормативної регламентації цього способу захисту прав суб'єктів господарювання в межах ГК України. Такий стан законодавчого регулювання ускладнює реалізацію можливості щодо компенсації немайнової шкоди у сфері господарювання, створюючи підстави для невизнання такого способу захисту як самостійного, незастосування його до юридичних осіб, прирівнювання до виду збитків з погляду доведення розміру компенсації тощо.

При цьому слід враховувати, що матеріальна компенсація моральної шкоди як грошовий еквівалент немайнових втрат є умовною, на відміну від складових збитків, що підлягають максимально точному економічному підрахунку. Зазначені особливості змісту й порядку обчислення розміру немайнової шкоди, що заподіюється суб'єктам господарювання, зумовлюють необхідність в її спеціальному регулюванні (окремо від майнової санкції «відшкодування збитків»). У цьому напрямі законодавчої регламентації вимагають питання підстав застосування цього способу захисту і критеріїв визначення розміру компенсації немайнової шкоди. Загальні положення про моральну шкоду в ЦК України не вирішують більшої частини питань, пов'язаних із реалізацією цього способу захисту прав у сфері господарських відносин. Наприклад, передбачений у ст. 16 ЦК України спосіб захисту «відшкодування моральної (немайнової) шкоди» хоча й поширюється за сферою своєї дії на захист прав будь-якої особи, утім ст. 23 ЦК України характеризує зміст і особливості відшкодування цієї шкоди здебільшого стосовно фізичних осіб, розуміючи її як фізичний біль і душевні страждання. Зміст моральної шкоди, заподіяної юридичним особам, розкривається через формулювання «припинення ділової репутації юридичної особи» (п. 4 ч. 2 ст. 23 ЦК України), яке (в термінології господарського законодавства відповідає порушенню «дискредитація суб'єкта господарювання») не охоплює всіх можливих випадків заподіяння немайнових втрат господарським організаціям (наприклад, недобросовісне використання ділової репутації суб'єктів господарювання).

Зміст немайнової шкоди, заподіяної суб'єкту господарювання, характеризується суттєвою специфікою, наявність якої пряму впливає на правила обчислення розміру компенсації. Ця специфіка полягає в нерозривному зв'язку немайнових втрат із матеріальними наслідками, які прямо чи опосередковано настають в економічному становищі суб'єкта через звільнення кваліфікованих працівників, зниження інвестиційної привабливості підприємства, зменшення обсягів продажів, а, отже, і діловій активності, відмови контрагентів від виконання укладених договорів, попередніх домовленостей, відмови банківських організацій від надання кредитів тощо.

Серед запропонованих науковцями підходів і критеріїв до визначення моральної шкоди для суб'єктів господарювання, найбільш слушним видається виокремлення двох груп критеріїв, що можуть враховуватися у процесі встановлення розміру матеріальної компенсації: 1) загальні критерії, які підлягають застосуванню в будь-якому разі заподіяння немайнової шкоди суб'єкту господарювання: зниження економічної цінності ділової репутації (визначається на підставі оцінки вартості майнових прав інтелектуальної власності, гудвілу); повторність правопорушення, поведінка порушника після правопорушення; 2) спеціальні критерії, використання яких залежить від виду правопорушення, що спричинило завдання немайнової шкоди: характер дискредитуючої інформації; вплив дискредитуючої інформації на рівень ділової репутації підприємства та його працівників; статус суб'єкта-розповсюджувача інформації; ставлення працівників та учасників товариства до факту дискредитації; масштабні параметри поширення інформації (сфера, територія поширення); обсяг продукції, реалізованої з незаконним використанням торговельної марки; наявність режиму загальновідомості торговельної марки тощо [13, с. 462].

Отже, для удосконалення законодавчої регламентації компенсації немайнової шкоди у сфері господарювання доцільно закріпити цей спосіб захисту як окремий від відшкодування збитків в ст. 20 ГК України, врегулювати підстави і критерії визначення розміру матеріальної компенсації немайнової шкоди, заподіяної суб'єктам господарювання, в межах розділу IV ГК України.

Подальші дослідження проблематики щодо способів захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання доцільно спрямовувати на удосконалення підстав і порядку застосування конкретних способів захисту прав у сфері господарювання, захисту законних інтересів як окремого об'єкта захисту задля посилення захисних можливостей, закладених в господарському законодавстві України.

Список використаних джерел

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Ст. 2125.
2. Концепція модернізації господарського законодавства України. *Юридичний вісник України*. 2021. № 13–15. С. 18–19.
3. Бакалінська О. О. Концепція модернізації господарського законодавства як відповідь на сучасні виклики. *Платформа стратегічної та законотворчої аналітики «Координата»*. 22 липня 2021 р. URL: <https://coordynata.com.ua/koncepcia-modernizacii-gospodarskogo-zakonodavstva-ak-vidpovid-na-sucasni-vikliki>
4. Лесько А. Захист цивільних прав та інтересів судом: нові аспекти. URL: <https://censor.net.ua/b3038431>

5. Бринцев О. В. Кваліфікуючі ознаки поняття способу захисту права у контексті судової реформи. *Право України*. 2017. № 9. С. 70–75.
6. Петруня В. В. Поняття та система способів захисту прав суб'єктів господарювання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04; НУ «Одеська юридична академія». Одеса, 2019. 221 с.
7. Хрімлі О. Г. Інститут захисту прав інвесторів: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2017. 317 с.
8. Огляд проблемних питань застосування судами окремих положень ГПК України за результатами проведених нарад, семінарів, круглих столів із місцевими та апеляційними судами. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Ogljad_GPK_07_2019.pdf
9. Коваль І. Ф. Реалізація принципу верховенства права при застосуванні способу захисту прав та інтересів. *Правничий часопис Донецького університету*. 2019. № 2. С. 26–33.
10. Петруня В. В. Поняття та система способів захисту прав суб'єктів господарювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04; НУ «Одеська юридична академія». Одеса, 2019. 22 с.
11. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 15 липня 2021 р. у справі № 909/863/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98391269?fbclid=IwAR1HvVpwcqum4wq7RY0zsB4iilrUyPcT8hhEuQAL-LeKMUvLXFWX5wXuqu8>
12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 14 червня 2021 р. у справі № 924/181/20. URL: https://zib.com.ua/ua/148351-vs_poyasniv_chi_mae_sens_zustrichniy_pozov_yakscho_kreditor_.html?fbclid=IwAR0Y5NJadYr4IM2kX_d92ZMj6zI7B1DP2JXGAcRsGJvr2rY9MznVadaWN5g
13. Коваль І. Ф. Господарсько-правове регулювання відносин промислової власності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. Донецьк, 2013. 487 с.

References

1. Uhoda pro asotsiatsiyu mizh Ukrainoyu, z odniyeyi storony, ta Yevropeys'kym Soyuzom, Yevropeys'kym spivtovarystvom z atomnoyi enerhiyi i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoyi storony. *Ofitsiyyny visnyk Ukrainy*. 2014. № 75. St. 2125.
2. Kontseptsiya modernizatsiyi hospodars'koho zakonodavstva Ukrainy. *Yurydychnyy visnyk Ukrainy*. 2021. № 13–15. S. 18, 19.
3. Bakalins'ka O. O. (2021) Kontseptsiya modernizatsiyi hospodars'koho zakonodavstva yak vidpovid' na suchasni vyklyky. Platforma stratehichnoyi ta zakonotvorchoyi analityky «Koordynata». 22 lyunya 2021. URL: <https://coordynata.com.ua/koncepcia-modernizacii-gospodarskogo-zakonodavstva-ak-vidpovid-na-sucasni-vikliki>
4. Les'ko A. Zakhyst tsyvil'nykh prav ta interesiv sudom: novi aspekty. URL: <https://censor.net.ua/b3038431>
5. Bryntsev O. V. (2017). Kvalifikuyuchi oznaky ponyattya sposobu zakhystu prava u konteksti sudovoyi reformy. *Pravo Ukrainy*. 2017. № 9. S. 70–75.
6. Petrunya V. V. (2019). Ponyattya ta systema sposobiv zakhystu prav sub"yektiv hospodaryuvannya: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.04. NU «Odes'ka yurydychna akademiya». Odesa, 2019. 221 s.
7. Khrimli O. H. (2017). Instytut zakhystu prav investoriv: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.04. Kyiv, 2017. 317 s.
8. Ohlyad problemnykh pytan' zastosuvannya sudamy okremykh polozhen' HPK Ukrainy za rezul'tatamy provedenykh narad, seminariv, kruhlykh stoliv iz mistsevymy ta apelyatsiynymy sudamy. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Ogljad_GPK_07_2019.pdf

9. Koval' I. F. (2019). Realizatsiya pryntsypu verkhovenstva prava pry zastosuvanni sposobu zakhystu prav ta interesiv. *Pravnychyy chasopys Donets'koho universytetu*. 2019. № 2. S. 26–33.
10. Petrunya V. V. (2019). Ponyattya ta systema sposobiv zakhystu prav sub'yektiv hospodaryuvannya: avtorefer. dys. ... kand. yuryd. nauk za spets.: 12.00.04. NU «Odes'ka yurydychna akademiya». Odesa. 2019. 22 s.
11. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehiyi suddiv Kasatsiynoho hospodars'koho sudu vid 15 lypnya 2021 r. u spravi № 909/863/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98391269?fbclid=IwAR1HvVpwcqum4wq7RY0zsB4iilrUyPcT8hhEuQAL-LeKMUvLXFWX5wXuqu8>
12. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehiyi suddiv Kasatsiynoho hospodars'koho sudu vid 14 chervnya 202 r. u spravi № 924/181/20. URL: https://zib.com.ua/ua/148351-vs_poyasniv_chi_mae_sens_zustrichniy_pozov_yakscho_kreditor_.html?fbclid=IwAR0Y5NJadYr4IM2kX_d92ZMj6zI7B1DP2JXGAcRsGJvr2rY9MznVadaWN5g
13. Koval' I. F. (2013). Hospodars'ko-pravove rehulyuvannya vidnosyn promyslovoyi vlasnosti: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.04. Donets'k, 2013. 487 s.

Koval I. F. Legislative regulation of rights and interests protection methods in the sphere of economy: state and directions of improvement

Based on the analysis of the legislation of Ukraine, international acts, scientific literature, judicial practice, methods of protecting the rights of business entities in the context of their system, types, boundaries of election, determination of an effective method of protection are investigated. As a result of the study, the authors substantiated the position on improving the legislative regulation of ways to protect the rights and interests of business entities in the norms of the Civil Code of Ukraine. It is proposed to supplement Art. 20 of the Economic Code of Ukraine with provisions on the possibility of protecting the rights and interests of business entities by another effective method of protection not directly enshrined in a law or contract. The criteria for the effectiveness of the method of protecting rights have been developed in science. It is proposed to consolidate compensation for moral damage as a separate method of protection from compensation for losses, to regulate the grounds and criteria for determining the amount of material compensation for moral damage caused to business entities, within section IV of the Economic Code of Ukraine.

Keywords: protection of rights and interests, business entities, methods of protection of rights and interests, the effectiveness of the method of protection, legislation, economic responsibility.